

Lalə Xanoğlan qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Xüsusi təhsil kafedrasının müəllimi
<https://orcid.org/0009-0004-0683-7191>
E-mail: lale_memmedova95@bk.ru
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(6\).322-325](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(6).322-325)

SEREBRAL İFLİCİN UŞAQLARDA NİTQ İNKİŞAFINA YARATDIĞI PSIXOLOJİ VƏ FİZİKİ ÇƏTİNLİKLƏR

Lale Khanoglan Mammadova
lecturer of the Special education departament at
Azerbaijan State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL AND PHYSICAL DIFFICULTIES THAT CEREBRAL PALSY CAUSES ON SPEECH DEVELOPMENT IN CHILDREN

Лала Ханоглан гызы Мамедова
преподаватель кафедры специального образования
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ФИЗИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ, КОТОРЫЕ ДЕТСКИЙ ЦЕРЕБРАЛЬНЫЙ ПАРАЛИЧ ВЫЗЫВАЕТ В РАЗВИТИИ РЕЧИ У ДЕТЕЙ

Xülasə. Serebral iflicli uşaqlarda nitqin inkişafının ləngiməsi, ətraf aləmlə bağlı biliklərin məhdudluğu, idraki proseslərin zəifliyi və sosial fəaliyyətlərdə iştirakın azlığı ilə əlaqələndirilir. Bu uşaqların həyat təcrübəsi, sağlam həmyaşıdlarına nisbətən daha məhduddur. Onların ətrafında böyükklər və digər uşaqlar olsa da, sosial əlaqələrə daxil olduqları insan dairəsi kifayət qədər məhduddur. Serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqların əksəriyyətində müəyyən səviyyədə nitq pozuntularına rast gəlinir. Bu pozuntular onların digər insanlarla ünsiyyətini çətinləşdirdiyi üçün, təbii olaraq, ümumi inkişafına da mənfi təsir göstərir. Serebral iflic zamanı könüllü və məqsədyönlü hərəkətləri idarə edən beyin strukturlarında ciddi zədələnmələr müşahidə olunur. Serebral iflicli uşaqlarda nitqin formalaşmasına mane olan bir sıra mənfi amillər mövcuddur. Bu amillər fizioloji, psixoloji və sosial sahələrlə birbaşa əlaqəlidir. Serebral iflicli uşaqlarda nitq inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini anlamaq üçün əvvəlcə tipik, yəni normal nitq inkişafının qanunauyğunluqlarını bilmək vacibdir.

Açar sözlər: *serebral iflic, nitq inkişafı, psixoloji, fiziki çətinliklər, sosial mühit*

Abstract. Delayed speech development in children with cerebral palsy is associated with limited knowledge of the surrounding world, impaired cognitive processes, and reduced participation in social activities. These children have a more limited life experience than their healthy peers. Although they are surrounded by adults and other children, the circle of people with whom they enter into social relationships is quite limited. Most children with cerebral palsy have some level of speech impairment. Since these disorders make it difficult for them to communicate with other people, they naturally also have a negative impact on their overall development. During cerebral palsy, serious damage is observed in the brain structures that control voluntary and purposeful movements. There are a number of negative factors that prevent the formation of speech in children with cerebral palsy. These factors are directly related to the physiological, psychological and social spheres. In order to understand the specific features of speech development in children with cerebral palsy, it is first important to know the patterns of typical, that is, normal speech development.

Key words: *Cerebral palsy, speech development, psychological, physical difficulties, social environment*

Аннотация. Задержка речевого развития у детей с детским церебральным параличом связана с ограниченным знанием окружающего мира, нарушением когнитивных процессов и снижением учас-

тия в социальной жизни. У этих детей жизненный опыт более ограничен, чем у их здоровых сверстников. Хотя они окружены взрослыми и другими детьми, круг людей, с которыми они вступают в социальные отношения, весьма ограничен. У большинства детей с детским церебральным параличом наблюдается определённая степень речевых нарушений. Поскольку эти нарушения затрудняют общение с окружающими, они, естественно, негативно сказываются и на общем развитии ребёнка. При детском церебральном параличе наблюдаются серьёзные повреждения структур мозга, контролирующих произвольные и целенаправленные движения. Существует ряд негативных факторов, препятствующих формированию речи у детей с детским церебральным параличом. Эти факторы напрямую связаны с физиологической, психологической и социальной сферами. Для понимания особенностей развития речи у детей с детским церебральным параличом, прежде всего, важно знать закономерности типичного, то есть нормального, речевого развития.

Ключевые слова: *Детский церебральный паралич, речевое развитие, психологические, физические трудности, социальная среда*

Serebral iflicli uşaqlarda nitqin inkişafının ləngiməsi, ətraf aləmlə bağlı biliklərin məhdudluğu, idraki proseslərin zəifliyi və sosial fəaliyyətlərdə iştirakın azlığı ilə əlaqələndirilir. Bu uşaqların həyat təcrübəsi, sağlam həmyaşıdlarına nisbətən daha məhduddur. Onların ətrafında böyüklər və digər uşaqlar olsa da, sosial əlaqələrə daxil olduqları insan dairəsi kifayət qədər məhduddur. Hətta bu yaxın çevrədə olan bəzi şəxslərin, uşağın vəziyyətini düzgün anlamamaları nəticəsində sərgilədikləri münasibət və davranışlar uşaqda mənfi emosiyalar yarada bilər. Bu cür hallar isə uşağın özünə qapanmasına və nitqdən uzaqlaşmasına səbəb olur. Eyni zamanda, valideynlərin tərbiyə prosesində buraxdıqları müəyyən yanlışlıqlar da nitqin inkişafına mənfi təsir göstərir. Uşağa münasibətdə göstərilən fərqli yanaşmalar, məsələn, hipoqayğı və ya hiperqayğı – yəni uşağı həddindən artıq qorumaq, onun yerinə hər şeyi etmək, istəklərini sözsüz yerinə yetirmək – uşağın nitqə olan ehtiyacını azaldır. Bu hal da, öz növbəsində, uşağın cəmiyyətlə ünsiyyətə daxil olmasını çətinləşdirir və onu sosial təcridə məruz qoyur. Belə amillər, xüsusilə də erkən yaş dövründə, nitqin formalaşmasına əngəl yaradır. Bundan əlavə, uşağın müxtəlif tibbi müəssisələrdə uzun müddət qalması, emosional baxımdan mənfi təcrübələr yaşaması, valideynlərdən – xüsusilə də anadan – uzaq düşməsi, tez-tez stressli vəziyyətlərlə üzləşməsi və xəstəxana şəraitində həyat tərzinin dəyişməsi onun psixoloji durumuna və nitq inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Bu uşaqlarda nitq və hərəkət sisteminə aid pozuntular arasında həm kliniki, həm də patogenetik baxımdan oxşarlıqlar müşahidə olunur. Uzun müddət davam edən patoloji tonik reflekslər artikulyasiya aparatının əzələ tonusuna mənfi təsir göstərərək

nitq formalaşmasına maneə yaradır. Tonik reflekslərin güclü olması, xüsusilə də dil əzələlərində hipertonusun yaranmasına səbəb olur ki, bu da uşağın səs çıxarma, nəfəs alma, ağız boşluğunun sərbəst açılması və dilin müxtəlif istiqamətlərdə – xüsusilə irəli və yuxarı – hərəkətində çətinlik yaradır. Belə motor problemlər nəticəsində uşağın hərəkət bacarıqları gec inkişaf edir və bu, vokal fəaliyyətin zəifləməsinə, yəni səsin təşəkkülü ilə bağlı nitq aspektlərinin pozulmasına gətirib çıxarır (1). Bəzi hallarda bu uşaqlarda psixi funksiyalarda da ciddi pozuntular müşahidə edilir. Bu zaman kinestetik duyğunun zəifliyi nəticəsində uşaq yalnız hərəkətləri yerinə yetirməkdə deyil, eyni zamanda artikulyasiya orqanları və bədən üzvlərinin mövqeyi və hərəkətləri haqqında da dolğun təsəvvür formalaşdırma bilmir. Artikulyator motor bacarıqlarının pozulma dərəcəsi ilə əl funksiyalarındakı pozğunluqlar arasında müəyyən bir əlaqə olduğu müşahidə edilir. Ən bariz artikulyasiya pozuntuları, adətən yuxarı ətrafları daha çox zədələnmiş uşaqlarda nəzərə çarpır. Sadalanan bütün bu amillər, serebral iflicli uşaqlarda həm ilkin nitq bacarıqlarının formalaşmasının, həm də ümumi nitq inkişafının pozulma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqların əksəriyyətində müəyyən səviyyədə nitq pozuntularına rast gəlinir. Bu pozuntular onların digər insanlarla ünsiyyətini çətinləşdirdiyi üçün, təbii olaraq, ümumi inkişafına da mənfi təsir göstərir. Serebral iflic zamanı könüllü və məqsədyönlü hərəkətləri idarə edən beyin strukturlarında ciddi zədələnmələr müşahidə olunur. Bu fakt göstərir ki, həmin beyin strukturlarının funksional pozuntuları, nitqin formalaşmasına mənfi təsir edən əsas amillərdən biridir. Bu kateqoriyaya daxil olan uşaqlarda nitq

pozuntularının əsasını artıq mövcud olan nitq motor mexanizmlərinin tam şəkildə sıradan çıxması deyil, onların inkişafının ləngiməsi və ya təhrif olunmuş formada baş verməsi təşkil edir. Bu hallarda skelet və nitq əzələlərinin istər ixtiyari, istərsə də qeyri-iradi hərəkətlərinə nəzarət edən sistemlər arasında əlaqə pozulmuş olur. Beləliklə, ümumi motor bacarıqlarının və artikulyasiya motorikasının pozulması, serebral iflicli uşaqlarda müşahidə edilən nitq problemlərinin əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən də bu pozuntuların müalicəsi və aradan qaldırılması yollarının araşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Serebral iflicli uşaqlarda nitq problemlərinin xarakterini düzgün qiymətləndirmək üçün loqopedin bu pozuntuları iki əsas qrupa ayırması vacibdir: bir tərəfdən beyin strukturlarının zədələnməsinə bağlı olan pozuntular, digər tərəfdən isə sosial münasibətlərin və təmasların çatışmazlığı nəticəsində formalaşan nitq problemləri. Bu fərqləndirmə, nitq inkişafında bioloji və sosial amillərin təsirini müəyyənləşdirməyə və müvafiq şəkildə korreksiya tədbirləri seçməyə imkan verir (2). Bu mürəkkəb vəzifənin öhdəsindən yalnız doğru diaqnostika və düzgün planlaşdırılmış müdaxilə yolu ilə uğurla gəlmək mümkündür. Serebral iflicli uşaqlarda nitqin formalaşmasına mane olan bir sıra mənfi amillər mövcuddur. Bu faktorlar fizioloji, psixoloji və sosial sahələrlə birbaşa əlaqəlidir. Bu təsirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

Neyroloji və fizioloji səbəblər nəticəsində yaranan çətinliklər:

- **Beyin travmaları** – Serebral iflic zamanı beyin nitq və dil mərkəzlərinə dəyən zədələr uşaqlarda danışıq bacarığının zəifləməsinə səbəb olur.

- **Motor funksiyaların pozulması** – Artikulyasiya ilə bağlı əzələlərin zəif fəaliyyəti səs səsləndirmədə və tələffüzdə problemlər yaradır.

- **Koordinasiya çətinlikləri** – Nəfəs alma, səs çıxarma və ağız-dil hərəkətlərinin uyğun şəkildə idarə olunmaması nəticəsində nitqin inkişafı yavaşlayır.

Psixoloji və emosional təsirlərdən qaynaqlanan problemlər:

- **Aşağı özünəinam** – Danışıqda çətinlik yaşayan uşaqlar ünsiyyətdən qaçmağa meyilli olur.

- **Stress və daxili gərginlik** – Sosial mühitdə qarşılaşılan psixoloji təzyiqlər və emosional gərginliklər nitq qabiliyyətinin inkişafını ləngidir.

- **Emosional pozuntular və depressiv hallar** – Sosial adaptasiyada çətinlik çəkən uşaqlar cəmiyyətdən uzaqlaşır və bu da onların nitq bacarıqlarına mənfi təsir edir.

Sosial mühitin və xarici faktorların təsiri ilə yaranan çətinliklər:

- **Xüsusi təlim və terapiya imkanlarının çatışmazlığı** – Loqopedik müdaxilələrin və fərdi təhsil proqramlarının olmaması uşağın nitq inkişafını yavaşladır.

- **Ailə və pedaqoqların dəstəyinin zəifliyi** – Müntəzəm loqopedik məşğələlərin və ünsiyyət təcrübəsinin azlığı nitqin inkişafında geriləməyə səbəb ola bilər.

- **Sosial təmasların məhdudluğu** – Ətraf mühitdə uşaq üçün kifayət qədər ünsiyyət şəraitinin olmaması nitq fəaliyyətinin zəifləməsinə gətirib çıxarır (3).

Serebral iflic (uşaq serebral iflici – USİ) zamanı motor funksiyaların pozulması ilə yanaşı, tez-tez ünsiyyət sahəsində də ciddi çətinliklər meydana çıxır. Bu fakt onu göstərir ki, hərəkət və nitq funksiyaları arasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Beləliklə, motor bacarıqların zəifliyi ilə ünsiyyət pozuntularının dərəcəsi arasında birbaşa əlaqənin olduğunu demək mümkündür. Tədqiqatlara əsasən, yüngül və ya orta səviyyəli motor məhdudiyyətləri olan uşaqlarda belə, 58%-81% hallarda ünsiyyət problemləri müşahidə olunur. Lakin zədələnmənin dərəcəsindən asılı olaraq, daha ağır hallarda bu göstərici 100%-ə qədər yüksələ bilər (4). Belə uşaqların ünsiyyət imkanlarının məhdud olması onların şəxsi inkişafına, öyrənmə prosesinə və sosial fəaliyyətlərdə iştirakına əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərir, bu da onların bir çox sahədə fəallığını məhdudlaşdırır. Eyni zamanda nitq və idrak funksiyalarında mühüm rol oynayan beyin qabığı və digər mühüm neyroloji bölgələrin zədələnməsi də bu prosesə mənfi təsir göstərir. Bu cür zədələnmələr nəticəsində uşaqlarda yalnız nitq deyil, eyni zamanda bir çox digər psixi funksiyaların da ləng inkişaf etdiyi və ya ümumiyyətlə formalaşmadığı müşahidə edilir. Serebral iflic zamanı motor və nitq pozuntuları arasındakı əlaqə olduqca açıq şəkildə görünür (5). Bundan əlavə, nitqdəki çatışmazlıqların uşağın davranışına və xarakterinə mənfi təsir göstərməsi də mümkündür. Uşaq öz fikirlərini ifadə edə bilmədikdə, aqressiv davranışlar nümayiş etdirir, introvert ola bilər və ətraf mühitə münasibətini

sibətində dəyişikliklər baş verə bilər. Bu səbəbdən loqoped yalnız motor pozuntularının anatomic və funksional xüsusiyyətlərini deyil, eyni zamanda bu uşaqların psixi inkişaf səviyyəsini və fərdi xüsusiyyətlərini də dərindən bilməlidir. Əgər loqoped uşağın fərdi xüsusiyyətlərini və ona təsir göstərən faktorları düzgün şəkildə təhlil etsə, təkcə nitq problemlərinin effektiv korreksiyasını həyata keçirməklə kifayətlənməz, həmçinin serebral iflicli uşaqlarda müşahidə olunan şəxsiyyət pozuntularının qarşısını almaqda da mühüm rol oynaya bilər. Serebral iflicli uşaqlarda nitq inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini anlamaq üçün əvvəlcə tipik, yəni normal nitq inkişafının qanunauyğunluqlarını bilmək vacibdir. Bu biliklər loqopedə nitq inkişafındakı sapmaları və gecikmələri vaxtında aşkarlayıb müvafiq müdaxilə yollarını tətbiq etməyə imkan verir. Əldə olan məlumatlara əsasən, sağlam uşaqlarda nitq ən sürətli şəkildə məktəbəqədər dövrdə formalaşır. Uşağın gələcək intellektual inkişafı da əksər hallarda nitqin vaxtında və düzgün inkişaf etməsi ilə sıx əlaqəlidir. Bu baxımdan, loqoped nitq inkişafından hər hansı sapma müşahidə etdikdə, onun stimullaşdırılması üçün xüsusi metod və yanaşmaları bilməli və tətbiq etməlidir. Serebral iflicli uşaqlarda nitq inkişafı təkcə artikulyasiya sistemindəki çətinliklərlə deyil, həm də beynin müxtəlif funksional sahələri arasında əlaqənin pozulması ilə mürəkkəb şəkildə zədələnir. Buna görə də bu uşaqlara göstərilən loqopedik yardım fərdi reabilitasiya planına əsaslanmalı, psixopedaqoji yanaşma və ailənin dəstəyi ilə birlikdə həyata keçirilməlidir.

Problemin aktuallığı. Serebral iflicin uşaqlarda nitq inkişafına səbəb olduğu psixoloji və fiziki çətinliklərin araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Serebral iflicli uşaqlarda nitq bacarığının formalaşması təkcə motor məhdudiyyətlərlə deyil, eyni zamanda psixoloji və sosial faktorların təsiri ilə də mürəkkəbləşir. Bu səbəbdən tətbiq edilən loqopedik və psixopedaqoji müdaxilələr fərdi yanaşma prinsipi əsasında həyata keçirilməli, nitqlə yanaşı emosional və sosial bacarıqların inkişafı da diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Mövcud dövrdə serebral iflicin uşaqlarda yaratdığı nitq problemlərinin qarşısının alınması üçün həm fiziki, həm də psixoloji aspektlərdən bəzi tədqiqatlar aparılsa da, bu sahədə hələlik məqsəd və vəzifələr tam şəkildə dəqiqləşdirilməmiş, ümumiləşdirilmiş yanaşmalarla kifayətlənilmişdir. Hazırkı tədqiqat işi məhz bu məsələnin mahiyyətinə daha dərindən nüfuz etmək, çətinliklərin səbəb və nəticə əlaqələrini aydınlaşdırmaq və onların aradan qaldırılmasına yönəlmiş mümkün həll yollarını təklif etmək məqsədilə həyata keçirilmişdir.

Problemin Problemin elmi yeniliyi. Bu məqalədə serebral iflicin uşaqlarda nitq inkişafına göstərdiyi psixoloji və fiziki təsirlər ilk dəfə sistemli şəkildə araşdırılmış, bu sahədə mövcud çətinliklərin mahiyyəti elmi baxımdan təhlil olunmuşdur. Tədqiqatda mövzu ilə bağlı əsas məqsədlər müəyyənləşdirilmiş, qarşıya qoyulan vəzifələr aydın şəkildə təsbit edilmiş və problemin həlli üçün səmərəli istiqamətlər təklif olunmuşdur.

praktik əhəmiyyəti. Bu məqalədə irəli sürülən təkliflər və əldə olunan nəticələr, serebral iflicli uşaqlarda nitq inkişafına təsir edən psixoloji və fiziki çətinliklərin müasir şəraitdə daha məqsədyönlü şəkildə araşdırılmasına və bu amillərin uşağın inkişaf prosesi zamanı nəzərə alınmasına imkan yaradır. Tədqiqat nəticələri müəllimlərə və valideynlərə uşaqların təlim, tərbiyə və inkişafını daha sistemli və effektiv şəkildə təşkil etməyə kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Hüseynova N.T. Serebral iflicli uşaqlarla aparılan korreksiya-pedaqoji işin sistemi // –Bakı: Məktəbəqədər və İbtidai təhsil elmi-metodik jurnal, –2024. №4/249, –45-51.
2. Hüseynova, N.T. Korreksiya işlərinin həyata keçirilməsi / N.T. Hüseynova, L.H. İmanova. –Bakı: ADPU, –2020. –293 s.
3. Nemkova S.A., Korsakov S.S. Speech disorders in children with cerebral palsy: diagnostics and correction // Journal of Neurology and Psychiatry. – 2019. №2, –67-76.
4. Биличенко, И.А. Особенности речевого развития детей с церебральным параличом / И.А. Биличенко. - Москва: Либроком, –2016. –245 с.
5. Rəfiyeva, L. Diagnostika işlərinin həyata keçirilməsi / L. Rəfiyeva, M. Məmmədova, S. Abbasova, E. Yusifova. – Bakı: –2020. –142 s.
6. Korreksion pedaqogikanın müasir məsələləri / tərt.ed.Azərbayc. Respubl. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respubl. Təhsil Problemləri İn-tu. –Bakı: Mütərcim, –2012. –315 s.
7. Uşaq inkişaf metodikası / tərt.ed. Açıq Cəmiyyət İn-tu-Yardım Fondu; müəll. Ü. Axundova. — Bakı: Qanun. – 2011. – 572 s.

Redaksiyaya daxil olub: 26.09.2025